

הרב פרופ' נריה גוטל

זיהוי בהיכרות אישית במלחמת 'חרבות ברזל': שלילת השש 'בדדמי'

הקדמה

על זיהוי חללי מלחמה מופקדת הרבנות הצבאית.¹ לרשותה עומדים ארבעה אמצעים: זיהוי בהיכרות אישית (טופס 246), טביעת אצבעות, DNA² ומרשם שיניים.³ ולמרות שלהלכה די באחד מהם, הנחיית הרב הצבא הראשי במלחמת 'חרבות ברזל', מיומה הראשון, הייתה - ועודנה - לזהות בשני אמצעים, והיכרות אישית בראש. לאחרונה עלתה לדיון סוגיית הזיהוי בהיכרות אישית, בעיקר בשל טענה שהדבר עלול להביא להחלשת רוח הלחימה. לליבון סוגיה זו הקדשתי מאמר מקיף (שטרם פורסם, ולא כאן מקומו). להלן נתמקד בנקודה אחת בלבד: שאלת ה'בדדמי' - חשש הלכתי שמא

1. חוק רישום פטירות חיילים, תשכ"ז - 1967, אשר יושם גם במלחמת 'חרבות ברזל', ראה ב'רשומות': 'מינוי קצינים מוסמכים' ע"י שר הביטחון מר יואב גלנט, כג בתשרי תשפ"ד (8 באוקטובר 2023).
2. DNA - תיאור מדעי מתומצת: יחידת החיים הבסיסית של כל חי היא התא. אדם ממוצע מכיל כ-100 טריליון תאים. כל תא בגופנו מכיל את אותו מידע גנטי. בתוך גרעין התא נמצא חומר שנקרא DNA (Deoxyribonucleic Acid) אשר מכיל את קוד המידע כדי לשכפל את התא, לייצר את האנזימים הדרושים לפעילותו ולבנות את התכונות הפיזיות האופייניות לכל אדם. מולקולות ה-DNA עשויות מחומר הנקרא חומצת גרעין (בסיסים). ישנם ארבעה סוגי חומצות גרעין בגופנו והן נמצאות ברצף אחת אחרי השניה. לכל אדם ישנן כשלוש ביליון חומצות גרעין בתא אחד, כך שישנן טריליוני אפשרויות לסידור ארבעת חומצות הגרעין על גבי רצף ה-DNA. סדר חומצות הגרעין בתא והקומבינציה ביניהן, הם אשר מרכיבים את רצף ה-DNA, והוא ייחודי לכל אדם. רצף ה-DNA בתוך התא ארוז במבנה הקרוי כרומוזום. לכל אדם ישנם 23 זוגות כרומוזומים, כאשר אחד מכל זוג התקבל בתורשה מאביו והשני התקבל בתורשה מאמו. ניתן למצוא על גבי רצף ה-DNA תבניות של רצפי חומצות גרעין אשר חוזרות על עצמן. אורכן של תבניות אלו יכול להיות בין בסיסים בודדים ובין אלפי בסיסים. בתחום זיהוי החללים, משתמש המדע כיום ברצפים קצרים מאוד אשר מכילים חזרות של 2-6 בסיסים (STR - Short tandem repeats). מספר החזרות של אותם רצפים הוא המבדיל בין אדם לאדם. בפענוח DNA לצורך זיהוי, נבדקים כיום ברוב המעבדות בעולם 24 אזורים שונים ברצף ה-DNA אשר מכיל חזרות כאלו. הסיכוי למצוא שני אנשים אשר מכילים את אותו מספר חזרות בכל אותם 24 האזורים הינו גדול מאוכלוסיית כדור הארץ. באופן זה, הופך הזיהוי ב-DNA להיות כלי זיהוי עם רמת ודאות גבוהה מאוד. זיהוי חלל באמצעות DNA יכול להתבצע באמצעות דיגום של כל סוג חומר ביולוגי: רקמה, ציפורן, דם, רוק, עצם, שיער ועוד. שיטות המעבדה הקיימות כיום רגישות ביותר, ועל כן די בכמות קטנה מאוד של מולקולות DNA אשר קיימות בממצא, כדי להפיק פרופיל DNA מלא אשר מספיק לזיהוי. באופן זה, ניתן לזהות חללים גם לאחר תקופה ארוכה בה הגופה שהתה בשטח, או עברה טראומה כלשהי, כגון שרפה, ריקבון, פיצוץ ועוד. עיקרון הזיהוי מתבסס על השוואה בין פרופיל DNA שהופק מדגימה שנלקחה מהחלל, ובין פרופיל DNA שהופק מדגימה שנלקחה מהאדם כאשר עוד היה בחיים. ככל שלא קיימת דגימה מחיים, ניתן להפיק פרופיל מקרובי משפחתו של החלל, כאשר העדיפות היא הוריו. בהשוואה בין פרופיל DNA של חלל להוריו, נצפה למצוא התאמה של 50 אחוז בין פרופיל ה-DNA של החלל לכל הורה.
3. ראה מאמרי 'זיהוי חללים ללא גופה במלחמת חרבות ברזל', תחומין, מד (תשפ"ד), עמ' 27-35.

העד מדמה, משער את הזיהוי, ולכן הזיהוי אינו אמין ולא תקף. אחד מהרבנים הצבאיים ביקר את הזיהוי בהיכרות אישית, בטענה עקרונית זו. ועוד הוסיף וטען, כי מאחר שמזיה החלל נשלחים ע"י גורמי השלישות אחר שנלקחו טביעות אצבע מהחלל וכבר קיים זיהוי משוער, 'העד לא אומר מי הוא רואה, אלא את מי אמרו לו שהוא אמור לראות - 'בדדמי' בלשון חז"ל'. בשל כך, טען הלה לביטול מערכת של הזיהוי בהיכרות אישית, ולתיעדוף האמצעים המדעיים. להלן יובהר כי טענות אלה שתיהן, בטעות יסודן.

א. השש 'בדדמי': ודאות מיתה או גם ודאות הכרה

ביחס לטענה העקרונית יודגש כי 'בדדמי' כלל לא שייך בנדוננו. סוגיית 'בדדמי' נדונה במסכת יבמות⁴ ונחלקו קדמונים בעניינה,⁵ ולהלכה פסקו הרמב"ם (הל' גירושין פי"ג הי"ט) ו'שלחן ערוך' (אה"ע סי' יז סעי' לג) כך:

עד אחד אמר ראיתי שמת במלחמה או במפולת או שנטבע בים הגדול ומת, וכיוצא בדברים אלו שרובם למיתה, אם אמר קברתי⁶ נאמן ותנשא על פיו. ואם לא אמר קברתי לא תנשא, ואם נשאת לא תצא.⁷

סגנון זה מורה בעליל כי לדידם, עיקרו של חשש 'בדדמי' אינו מוסב על אי-הכרה ברורה של המת - שבפלוגי עסקינן, אלא על היעדר ודאות שהלה אכן מת. ככל ש'בדדמי' היה מוסב גם על חשש היעדר ודאות בזיהוי, ברי שאמירת 'קברתי' לא הייתה מועילה מאומה. רק בשל כך שהחשש ממוקד בחשש אי-ודאות המיתה, נצרכת האמירה המפורשת 'קברתי', שאכן מועילה להסרת חשש זה. נכון הוא, ואין לכחד, שיש מהפוסקים מהם נראה שנטו להרחיב את 'בדדמי' ולהחילו על כל חשש, כולל גם ביחס לוודאות ההכרה,⁸ ואולם, דוק ותשכח שרבו הפוסקים שמפורשות כתבו לא כך,⁹ אלא תחמו את חשש 'בדדמי' לוודאות מיתה בלבד.¹⁰ זו כמובן אינה מענייננו, שכן בנדון דנן - על המיתה עצמה אין שום ספק, והדבר מאושר רשמית לכולי עלמא: חלל לפנינו.

4. יבמות קיד ע"ב - קטו ע"א.

5. סיכומי השיטות בראשונים (רי"ף, רמב"ם, רמב"ן ורשב"א, ריטב"א, בעל המאור והרא"ש, ר"ח וראב"ן) ובאחרונים (יש"ש, חלקת מחוקק, ב"ש, מראות הצובאות, צמח צדק, שאילת דוד, משיבת נפש, חבצלת השרון, חזו"א ועוד), ראה: תוספת חיים, ח"ב דף ה ואילך; אוצר הפוסקים (מהד' תשל"א) סי' יז סעי' לג ס"ק רעד אותיות א-ב ושם סעי' נ ס"ק שצה.

6. וראה רמ"א שם סעי' יז: 'אפילו במקום די"א דבעינן קברתי, לאו דווקא קברתי, אלא כל שאומר דבר שמשמעותו שודאי מת, ולא אמר בדדמי, מהני (ב"י בשם תשו' הר"ן והריב"ש)'. וראה חזו"א, אה"ע סי' נא ס"ק יג, ש'קברתי' לאו דווקא, אלא העיקר הוא דרישה וחקירה בדברי העד שנדע שאינו אומר באומד, וכן נראית דעת הב"ש. ועי' באוצה"פ, שם אות ד, אם יש לצרף דעת המתירים אף בלי 'קברתי'.

7. ראה גם שו"ע, שם סעי' נ: 'בא עד אחד ואמר ראיתי שמת במלחמה או במפולת, אם אמר קברתי תנשא על פיו, ואם לא אמר קברתי לא תנשא, ואם נשאת לא תצא' - גם זה מלשון הרמב"ם שם.

8. ב"ש, שם ס"ק צט (והשווה שם ס"ק קמו); בית מאיר, אה"ע בסעיף זה ובסעיף נ; חזו"א, אה"ע סי' נא ס"ק יד בדעתם, וראה תוספות חיים (לובאצקי), ח"ב דף יז טור ב.

9. וראה להלן הערה 22.

10. שו"ת ושב הכהן, סי' כז (דף מא טור ג); גליא מסכת, סי' ו; בית משה, ס"ק צד אות יד; תוספות חיים, שם; פרח מטה אהרן, ח"ב סי' כא; משיבת נפש, ח"א סי' כט; תפארת צבי, סי' יח; שו"ת דברי חיים, ח"ב סי' ט; אמרי יושר, ח"ב סי' ב בשם תשובת פני יהושע; חבצלת השרון, סי' לד; צור יעקב, סי' לט, ועוד,

ב. הליכי הרבנות הצבאית מסירים כל חשש 'בדדמי'

יתרה מזאת, גם לדידם של המרחיבים את חשש 'בדדמי' ומחילים אותו גם על אי-ודאות הכרת המת, ביחס להליך שלנגד עינינו, אותו מנחה הרבנות הצבאית, אף לדידם אין עוררין שאין לחוש ל'בדדמי'. זאת בשל ארבע סיבות:

א) גם הם מסכימים שאם מצטרף לכך 'סימן',¹¹ אין לחוש ל'בדדמי',¹² והרי - כאמור - הנחיות הרבנות הצבאית דורשות זיהוי בשני אמצעים. כלומר, לכל זיהוי חלל בהיכרות אישית מצטרף אמצעי זיהוי נוסף - אם טביעות אצבע, אם מישןן ואם DNA, שכולם נחשבים הלכתית 'סימן מובהק'. שעה שזה המצב, הכול מסכימים - גם 'המרחיבים' הנ"ל - שאין חשש 'בדדמי'.

ב) הרמ"א (אה"ע שם סעי' ג) הכריע כרא"ש וכטור (ושלא כרי"ף), שבשני עדים אין חוששים ל'בדדמי', וזו לשונו: 'אבל שנים, אפילו לא אמרו קברוהו, נאמנים (ג"ז טור בשם הרא"ש).'¹³ ולא יחיד הוא הרמ"א, שכן רבים הפוסקים שכך הכריעו.¹⁴ ושוב, אלה הנחיות הרבנות הצבאית, שזיהוי בהיכרות אישית ייעשה על ידי שני מזהים - שעה שכן הדבר שוב סר מאליו כל חשש 'בדדמי'.¹⁵

ג) פוסקים חשובים הדגישו שכאשר מדובר בלוחם שאינו רשאי לעזוב את שדה המערכה, אזי לא חיישן ל'בדדמי', שכן מעיקרו לא נאמר חשש זה אלא רק במי שרשאי לברוח מהמערכה.¹⁶

ד) רבים הפוסקים שסבורים כי גם למרחיבים וחוששים ל'בדדמי' בהכרת המת, אין הדבר אמור אלא רק במיתה שבטביעה ולא במיתה שבמלחמה.¹⁷

-
- וכן דייקו מתשובת הב"ח, סי' סט; וראה גם רמ"א שם סוף סעי' מה, ותוספות חיים, שם.
11. ולו גם סימן בינוני, ולא דווקא סימן מובהק - ראה נו"כ על הרמ"א, אה"ע שם סעי' כח, ואוצה"פ, סעיף לג ס"ק רעז אות ד.
  12. ראה: ב"ש ובית מאיר וחזו"א, שם; אהל אברהם (שאג), סי' נו, שו"ת אמרי יושר, שם; וראה אוצה"פ, שם.
  13. הרמ"א אף הוסיף: 'י"א אפילו בעד אחד, אפילו אמר מת, או נהרג, וראיתו אחר כך והכרתו היטב בטביעות עין וראיתו שמת, נאמן, דהוי כאלו אמר קברתו (ב"י בשם המרדכי פרק האשה)', וראה שם אוצה"פ, ס"ק שצו-שצו. והרי בנדון דנן בכך עסקינן - גובי העדות מציינים מפורשות בטופס אם המזוהה אכן 'הכיר היטב' את החלל. אם זה לא המצב, הדבר נכתב מפורשות בטופס, וחליטת החלל אינה נעשית על סמך זיהוי זה.
  14. שו"ת מהריב"ל, ח"א סי' ב בשם רבנו ירוחם ורמב"ן; שו"ת המבי"ט, ח"ב סי' מט; שו"ת ר"א ששון, סו"ס א; בעי חיי, סי' ז; שו"ת הב"ח החדשות, סי' ט ועוד; ובאוצה"פ, שם סעי' ג ס"ק שצה אות ב, סיכמו שאמנם יש שחשו לדעת הרי"ף, ומכל מקום 'רוב האחרונים הסכימו לדעת הרא"ש ויתר הראשונים החולקים על הרי"ף, וכפסק הרמ"א'. וראה להלן הערה 22.
  15. בהקשר זה לא למותר לציין כי לרבים מהפוסקים, כאשר נעשה זיהוי בדרך זו, הרי שהוא תקף לא רק בשני עדים כשרים אלא אף באינם כשרים - ראה: מהריב"ל, שם; מבי"ט, שם; נוב"י, סי' כח; פני יעקב, סי' ז; משאת משה, ח"א סי' מז; אחיעזר, סי' יז. ויש שכתבו זאת על אחד מהעדים המזוהים - שו"ת רדב"ז, ח"א סי' ג; שו"ת חבצלת השרון, סי' כו; אמרי יושר, ח"ב סי' קעט. וראה אוצה"פ, שם סעי' ג ס"ק שצה אותיות ח, י, יג-יז.
  16. רי"א ספקטור, עין יצחק, ח"א סי' יט וסי' מו, וכן ר"א וולקין, שו"ת זקן אהרן, ח"א סי' עה-עו; תוספות חיים, ח"ב דף ז טור א, והשווה שו"ת מהר"ש (ענגל), ח"ה סי' ט.
  17. שו"ת ושב הכהן, סי' כז; גליא מסכת, סי' י; בית משה, ס"ק צד - 'במלחמה לא בעינן סימנים, וכן מוכח מכל הפוסקים דלא אשתמיט שום פוסק להביא דין זה, לכן נלע"ד ברור לדינא דבמלחמה לא בעינן סימנים; שו"ת פני הושע, ח"ב סי' מז; בית אפרים, סי' לג; שו"ת דברי חיים' שם; שו"ת חבצלת השרון, סי' לד, וראה אוצה"פ, שם מד"ה אכן רבים מהפוסקים ואילך - הפניה לעשרות תשובות.

הנה כי כן, שביחס לנדון דנן שההליך הקבוע דורש אמצעי זיהוי נוסף, דורש שני עדים, מדובר במי שאינם רשאים להסתלק משדה הקרב, ולא בטביעה, לכולי עלמא אין מקום לחשש 'בדדמי'.¹⁸

ג. שלילת טענת 'הנחת המבוקש'

אשר לטענה שאין לתת תוקף הלכתי לזיהוי שנעשה באופן בו יש מעין 'הנחת המבוקש' שבפלוגי מדובר, יש לציין ששאלה זו אינה חדשה, והיא נדונה אצל הפוסקים. יש אמנם שקיבלוה,¹⁹ ואולם רוב הפוסקים שללוה.²⁰ ואדרכה, פוק חזי מה נוהגות החברות קדישא כמעשה שבשגרה רווח, יום-יומי ובכל אתר ואתר, שהן עומדות על כך שבני משפחה קרובים יזהו את המת לפני קבורתו, הגם שהללו לא הגיעו ללוויה אלא בשל ידיעתם ב'מי' עסקינן.²¹ ואמנם היו דברים מעולם שקרו טעויות, ואולם ברי שברוב-ככל המקרים ההנחה היא שהאחריות המוטלת על כתפי מזהים והבנתם את חשיבות המעשה, מביאה אותם לבחינה ולשיקול דעת מספקים.

סיכום

דחוויה היא אפוא הטענה לשלילת זיהוי בהיכרות אישית בשל חשש 'בדדמי' ו'הנחת המבוקש'.²² ככל שיישום הזיהוי נעשה בדרך אותה מנחה הרבנות הצבאית, הזיהוי תקף הלכתית לכל דבר ועניין.²³

18. יודגש כי דרישת הרבנות הצבאית מגובי העדות היא לוודא שהעד מזהה היטב את החלל, כפי שפוסקים מסוימים דרשו זאת במלחמה - ראה שו"ת צמח צדק, סי' פח וסי' קא, וכן עבודת הגרשוני, סי' סז, ובאוצה"פ, שם סוף ס"ק רעז, ובסעיף נ ס"ק שצ-שצא וס"ק שצה אות ג. איכות הזיהוי אכן מצוינת ומתועדת מפורשת בטופס. אוסיף כאן את מה שכתב לי עמיתי, סא"ל (מיל') הרב יעקב רוז'ה שליט"א: 'המאמר המקיף ורחב היריעה אכן מוכיח בעליל כי אין מקום כלל לחשש של 'בדדמי', בהליך הזיהוי שנעשה לפי הוראות הרבנות הצבאית. ארבעת הסיבות הברורות המופיעות במאמר אכן דוחות לחלוטין כל חשש או ספק בתהליך הזיהוי. לענ"ד העובדה המכרעת היא העובדה שגובים את העדות במעמד העד, החלל, ובית הדין. דומני שזה מצב נדיר. נעלם ממני לפי שעה ולא מצאתי מצב זה בפוסקים. לענ"ד במצב זה לכולי עלמא אין מקום ל'בדדמי', שכן יש מי שמפקח על גביית העדות'.
19. שו"ת מהרי"ט, ח"ב סו"ס לה; תשו' מהר"י אלפנדרי שבמהר"י קצבי סי' יג; שו"ת גבעת פנחס, סי' כג; שו"ת ר' חיים כהן, סי' לב; שו"ת מהר"ם שיק, סי' מז.
20. תשו' ר"ח בכר יהודה שבכרם שלמה, סי' ה; תפארת צבי, סי' לו; ארי דבי עילאי, סו"ס יב; זכר יהודה, סו"ס כו; מנחת משה, סי' ה; משברי ים, סי' כ; דרך המלך' הל' גירושין פי"ג ה"ה ועוד.
21. וראה שער אשר' סי' ז, כי כאשר 'נצטוו הני סהדי שילכו לברר ענין מיתתו של פלוני כדי להתיר אשתו, פשיטא טובא שמשימים לב הרבה לכוון ראייתם בטב"ע והכרתם הוי הכרה מעליא, ואין לחוש כלל שיאמרו בדדמי, וזאת אפילו לחוששים לדעת הרי"ף בעניין ב' עדים; ועי' בשו"ת דברי חיים, ח"א סי' לט.
22. למעלה מהצורך תצוין הנחיית הפוסקים להקל בכל מה שכרוך בענייני התרת עגונה - ראה י"ז כהנא, ספר העגונות, עמ' 81, ובמאמרי 'מעמדו ההלכתי של "צוות חליטה" ותוקף הכרעתו', ידיו אמונה, עמ' 230-231 הערה 1, ושבעתיים כאשר מדובר באישה צעירה - ראה מאמרי הנ"ל, הערה 100, ובאוצה"פ, שם ס"ק רעח אות ח.
23. ראה גם הרב אברהם מ' אבידן, דרכי חסד, פ"ג.